

Begreppet pengar

BEGREPP – PROCEDURER OCH RUTINUPPGIFTER – TALUPPFATTNING

Avsikt och matematikinnehåll

Innehållet i denna Sträva har tagits fram som stöd och inspiration till lärare som efter ett besök i utställningen *Värdefullt* på Göteborgs stadsmuseum vill fortsätta arbeta med *begreppet pengar* och den matematik som elever i grundskolan behöver erövra för att kunna hantera pengar och sin egen ekonomi, nu och i framtiden, på ett tryggt sätt.

Fremsta avsikten är att ge underlag för grundläggande arbete med matematikinnehåll som är nödvändigt för att elever ska kunna få förståelse för begreppet pengar. Några uppgifter involverar argumentation, resonemang och kommunikation elever emellan, men för arbete med mer omfattande privatekonomiska uppgifter hänvisas i första hand till undervisningsmaterial som finns att hämta från exempelvis Konsumentverket, Kronofogdemyndigheten och banker.

Förkunskaper

Beroende på vilka elevsidor som väljs varierar vilka förkunskaper som eleverna behöver. Läs därför noga igenom elevuppgifterna och avgör om elevgruppen kan antas ha tillräckliga förkunskaper eller om de behöver förberedas med några andra övningar först. Titta särskilt noga på de ekonomiska termerna och begreppen. Vissa av dem är säkert nya eller relativt obekanta för eleverna. Se efter om det kan antas att de förklaras tillräckligt i aktiviteten eller om de bör diskuteras gemensamt innan eleverna börjar arbeta självständigt.

Material

Vilket material som behövs beror också på vilka aktiviteter eleverna ska arbeta med; miniräknare, 10-sidiga och 6-sidiga tärningar, spelmarkörer, papper och penna.

Beskrivning

Titta igenom elevsidorna och välj den eller de aktiviteter som passar elevgruppen. En kort sammanfattning:

- *Vad tusan blir det?*
Eleverna använder tärningar och miniräknare för att se vad som händer vid division med 10, 100 och 1000. Syftet är de ska upptäcka samband och gemensamt formulera vad som händer i divisionerna. Resonera gemensamt skillnaden på "det blir tio gånger mindre" och "man flyttar decimaltecknet ett steg ...". I aktiviteten står att eleverna ska "upprepa några gånger". Avgör från fall till fall om eleven själv kan avgöra antalet upprepningar eller om ett visst antal gånger bör bestämmas. Den viktigaste erfarenheten bör bli att eleverna inser att division med 10, 100 och 1000 är enkelt att genomföra i huvudet när de förstår vad som händer med kvoten.
- *Tänk på procenten*
Eleverna använder tärningar och miniräknare för att först bli säkra på hur de kan beräkna en procent av vilket tal (summa, antal) som helst. Sedan fortsätter de beräkna andra procentsatser som ligger nära en procent. Syftet är att de slutligen ska kunna beräkna verkliga procentsatser med både en och två decimaler, till vilket det finns en särskild elevsida.
- *Räntor i verkligheten*
Här får eleverna undersöka hur det dagsaktuella ränteläget ser ut.

- *En ny mobiltelefon*
Matematik i verkligheten är ofta på en nivå eller inom områden som inte är aktuella för elever i grundskolan eller grundsärskolan. De kör varken bil, veckohandlar mat, betalar på ett huslån eller buffertsparar. Däremot är det många som har mobiltelefon eller önskar sig en (ny). I aktiviteten ska eleverna arbeta i grupp så de kan resonera, argumentera, diskutera och kommunicera sina slutsatser. Till aktiviteten finns faktablad där ett ganska stort antal ekonomiska termer förklaras.
 - Eleverna ska reda ut hur det kommer sig att samma mobil kan kosta olika även om den köps på ett och samma ställe.
 - De får jämföra för- och nackdelar med att köpa mobilen kontant, med någon form av avbetalning eller med lånade pengar.
 - Eleverna ska redovisa både sina uträkningar och sina ställningstaganden.
- *Vad kostar lånet?*
Det kan vara svårt att beräkna vad ett så kallat snabblån faktiskt kommer att kosta. I reklam kan den månatliga summan redovisas i tabeller. Här får eleverna undersöka vad det kostar att låna olika stora belopp under olika lång tid.
- *Många bäckar små*
Att undersöka och upptäcka hur små regelbundna inköp kan bli stora summor på ett år är en så självklar aktivitet att den lätt glöms bort. Förutom användning av aritmetik kan aktiviteten lätt leda till diskussioner om prioriteringar och vad som är värdefullt att lägga sina pengar på. Eftersom elevers vanor och önskemål förändras över tid kan aktiviteten med fördel göras flera gånger med något års mellanrum.
- *Vad hände mer?*
För att få överblick över historiska skeenden är en tallinje ett bra hjälpmedel. I aktiviteten ska eleverna undersöka hur en tallinje är konstruerad. De ska sedan fylla på med fler uppgifter om händelser och till sist konstruera egna årtalslinjer. Tomma tallinjer av olika slag finns att hämta på ncm.gu.se/matematikpapper.
- *Area uttryckt i procent*
I detta spel får eleverna öva sin förmåga att uttrycka ett förhållande mellan två areor i procent. Framförallt får de erfara att det har betydelse om de jämför A med B eller B med A och att de då kan få procentuttryck som är mer än 100 %. Följ upp spelet med att diskutera vilka förhållanden som kan uttryckas som hälften av, en fjärdedel av, dubbelt så stor, tre gånger så stor etc.

Introduktion

Läs själv igenom lärartexterna *Begreppet pengar – idag och i framtiden*, *Begreppet pengar – hur begreppet växte fram* och *Det kontantlösa samhället – digitala siffror istället för mynt och sedlar*. Välj delar som du läser högt för eleverna eller berättar om. Initiera en diskussion om hur man kan "skaffa pengar" om man vill köpa något lite dyrare: jobba, spara, låna, ...

Uppföljning

Oavsett vilken eller vilka aktiviteter som ni väljer att göra – följ upp med redovisning och diskussion. Låt gärna eleverna förbereda sina redovisningar antingen med hjälp av digitala verktyg eller med exempelvis planscher. Det blir ytterligare ett tillfälle att lära då nyvunna insikter ska formuleras och det blir ofta trevligare redovisningar än när eleverna bara läser från egna anteckningar.

Variation

- Räkna på andra slags inköp än mobiltelefoner.

- Om det finns elever som behöver möta pengar och pengars värde på en mer grundläggande nivå, se Strävornaaktiviteten *2A Vad är pengarna värda?*
- *3A Pengagalen* är ett spel där eleverna växlar pengar upp till 10 kr, 100 kr eller 1000 kr.
- *2A Färglägg decimaler* ger eleverna möjlighet att utveckla sin förståelse för decimalers platsvärden. Talen uttrycks både i decimalform och som bråk.
- *4A Tjänjbar tallinje* låter eleverna tillverka och/eller använda bråkband som kan utvecklas till procentband.
- *3A Krona och klave* är ett spel där eleverna ska se skillnad på krona och klave och sen blir det färdighetsträning av addition. Spelet är enkelt att variera så det blir lagom utmanande för elever på flera olika nivåer.

Utveckling

Faktatexten om ekonomiska termer innehåller många ord och begrepp som eleverna kan fördjupa sig i. Låt dem ta reda på ännu mer fakta om begreppen och sedan konstruera matematikuppgifter som visar hur begreppen kan tolkas och vilka konsekvenser de kan få i vardagen.

Att läsa

Till utställningen *Värdefullt* har Göteborgs stadsmuseum tagit fram en app där alla föremål som visas beskrivs.

Begreppet pengar

Idag och i framtiden

För de allra flesta har pengar en avgörande betydelse i vardagen. Vi måste göra kloka val för att anpassa utgifter till inkomster. I media kan vi ofta ta del av undersökningar, rapporter och program som visar att privatekonomi inte är ett alldeles enkelt område att hantera, utan något vi måste lära oss.

Decimalsystemet infördes i Sverige 1855 och på 1860-talet bestämde sig Sverige, Norge och Danmark för att införa en gemensam skandinavisk valuta. 1873 kom myntunionen mellan Sverige och Danmark, inklusive Island, igång och 1875 anslöt sig Norge. 1873 fick alltså Sverige en valuta bestående av kronor och ören. Länderna i den skandinaviska myntunionen hade lite olika utseende på sina pengar, men alla var giltiga i hela unionen. Myntunionen upplöstes officiellt 1924, men det heter fortfarande krona och öre i alla länderna.

Under lång tid räckte det med att känna igen och konkret kunna hantera sedlar och mynt, veta ungefär vilka saker man kunde köpa för en viss summa pengar och göra rimlighetsbedömningar för att veta att man fått rätt växel tillbaka. I allt större delar av samhället fungerar det nu på andra sätt än med kontantbetalning. Ett exempel är hur man ska betala för bussbiljetten. Vi kan betala med olika dags-, månads- eller årskort, med bankkort i en automat, en app i mobilen eller via sms. Det är sällan som man kan betala med sedlar och mynt direkt till chauffören.

Det är enkelt att konstatera att det har hänt mycket med hanteringen av pengar de senaste årtiondena. Långt in på 1900-talet var det vanligt att löntagare fick sina pengar kontant i ett kuvert. Först veckovis, senare var fjortonde dag och slutligen som månadslön. Beloppet skulle räcka till nästa utbetalning, när det var tomt i kuvertet var pengarna slut. Inte bara de fysiska pengarna utan hela situationen var konkret.

Från konkreta kronor och ören till abstrakta kontoutdrag

Vi har gått från det etablerade systemet med kronor och ören till en vardag där ören, i praktiken, bara finns i teorin. Det är många abstrakta tankesteg från de 95 örena i 9:95 kr till att de antingen avrundas i kassan eller faktiskt dras från kontot. Många lärare beskriver elevers svårigheter med decimaltal. Man kan misstänka att gårdagens elever som hade en vardaglig förståelse för ören, och tillhörande mynt, också förstod decimaltalen bättre. Dagens äldre lärare vet sedan barnsben att det gick fyra 25-öringar på en krona och att de kunde köpa 20 femöreskolor för en krona. Ville de köpa större kolor så blev det tio stycken tioöres för kronan. Idag finns inte dessa mynt och, kanske något som är ännu mer avgörande, godisbitar köps inte längre styckvis – nu fylls en påse som vägs. Vad vi kan hoppas är att dagens elever är säkrare på att det går fem tjugor på en hundring och vad kr/hg innebär i praktiken.

Idag är verklighetens pengar ofta mycket abstrakta. Istället för sedlar och mynt är pengar digitala siffror på konton, kontoutdrag, bankomater, internetbanker och bankappar. Hur det kommer att se ut framöver är svårt att sia om, men utvecklingen går väldigt snabbt och vi törs nog vara säkra på att pengar i form av mynt och sedlar kommer att bli allt ovanligare. Dagens barn och ungdomar kommer troligen att leva i en mer eller mindre kontantlös vardag som vuxna och det som förr kunde betraktas som en fast utgift är inte heller längre så fast med tanke på alla val som vi måste göra. Även om vi kan ta god hjälp av datatekniska lösningar, blir det allt viktigare att förstå *begreppet pengar* och den matematik som ligger bakom.

Pengar och ekonomi i matematikundervisningen

Matematikundervisningen kan inte längre ta lika stort stöd i elevers vardagliga hantering av sedlar och mynt, istället är det elevers matematikkunnskap som måste utvecklas så de förstår det abstrakta begreppet pengar och pengars värde. Utöver det är det viktigt att diskutera annat matematikinnehåll som är nödvändigt för att kunna förstå och hantera sin privata ekonomi på ett sunt och begripligt sätt. Vad är viktigast att fokusera på i undervisningen? Vad ska eleverna ges möjlighet att lära när det handlar om pengar? Procent? Lån, ränta och amortering? Negativa tal? Statistik?

Hela den ekonomiska miljön är extremt abstrakt. Det vimlar av termer och begrepp som är svåra för alla. Den datortekniska utvecklingen ger många nya möjligheter som kan underlätta vardagen, men vilket kunnande krävs för att enskilda personer ska kunna sköta sin privatekonomi på ett tryggt sätt? Det är helt säkert att bättre kunnande i matematik ger konsumenter som kan hantera sin privatekonomi säkrare. Det är ett motiv bland många för att lägga stor vikt vid vilket matematikkunnskap som är nödvändigt för dagens elever, i alla skolformer, som ska klara sig så självständigt som möjligt i samhället. Eller som Kronofogdemyndigheten uttrycker det på sin webbplats: *För den som är rik på kunskap räcker pengarna längre!*

Ekonomiskt kunnande innebär mycket mer än att "räkna pengar", men ännu finns och används pengar konkret och fysiskt. Det motiverar att dagens elever lär sig känna igen sedlar och mynt, särskilt nu med nya utseenden på dem. "Att leka affär" är fortfarande en populär aktivitet bland barn och ungdomar. Personal på science centers i Sverige berättar att deras torgstånd, affärskiosk och caféer utan tvekan hör till de mest utnyttjade och uppskattade delarna i utställningarna. Miljöerna inbjuder till spontanlek mellan barn medan ungdomar mer utvecklar det till något slags rollspel. Det finns mycket i aktiviteterna som är så vardagligt och enkelt att fantisera om att även vuxna lätt dras med i barns och ungdomars entusiasm.

Värdet på sedlar och mynt

Eleverna får inte särskilt stor vägledning av hur mynt och sedlar ser ut då de ska förstå hur mycket de är värda. En femkrona har större area än en tiokrona, ändå är tian dubbelt så mycket värd som femman. Växlar man en femma får man fem stycken kronor, men växlar man en tia får man bara två stycken femmor, fast de eller tian kan också växlas till ett antal enkronor och tvåkronor. På motsvarande sätt kan vi resonera om sedlarna. Nog är hundralappen lite större än femtiolappen, men arean på två tjugor bredvid varandra är betydligt större än både en femtiolapp och en hundra. Om värdet på två tiar och en tjuga ska jämföras så är tiorna tjockare och tyngre än sedeln som i sin tur har betydligt större area – men inte har det med *värdet* att göra.

För oss som förstår pengars värde och har lång erfarenhet av att hantera sedlar och mynt kan det tyckas som ett bra stöd i elevers lärande att använda pengar. För elever som inte har tillräcklig erfarenhet kan det bli förvirrande att försöka förstå vad de ska titta efter. Först när en elev har förståelse för positionssystemet och vilket värde de olika mynten och sedlarna har blir det meningsfullt att använda pengar som ett laborativt matematikmaterial.

Pengar i styrdokumentet

I kursplanerna för matematik i särskolans skolformer finns pengar tydligt framskrivet som ett centralt innehåll, men det gör det inte i grundskolans kursplan för matematik. Istället är det kursplanen för hem- och konsumentkunskap som bland annat har *Konsumtion och ekonomi* som ett centralt innehåll. Där är det enkelt att inse att matematikkunnskap är en nödvändig förutsättning. Pengars användning och värde skrivs också fram som ett centralt innehåll i kursplanen för historia.

Att handla mat, tanka bilen, betala skatt och ta lån beskrivs ofta som vardagsmatematik, men är knappast det för elever i grundskolan eller grundsärskolan. Vilken ekonomisk miljö rör sig eleverna i? Vad är det de behöver kunna om pengar just nu?

Begreppet pengar

Hur begreppet växte fram

För oss som lever i Sverige på 2000-talet är pengar ett så vardagligt och ständigt närvarande begrepp att det är lätt att få en känsla av att pengar och användningen av dem alltid har funnits. Även om vi vet att det en gång i tiden började med byteshandel är det inte bekant för alla hur begreppet pengar har kommit att växa fram. I denna text ges en mycket kort sammanfattning av de större skeendena av begreppets framväxt satt i ett historiskt perspektiv.

Vad är egentligen värdefullt och för vem? "Hon är värd sin vikt i guld" kan en förälder säga om sin dotter, men föräldern skulle aldrig vilja byta sin dotter mot 45 kg guld. Dottern är värd så otroligt mycket mer, men ett värde som det är omöjligt att sätta ett pris på.

Guld och diamanter har ett högt värde om vi jämför med grus och papper. I Sverige är vi vana vid att vatten nästan är gratis, men för människor som inte har tillgång till rent dricksvatten är det oerhört värdefullt. Fotot på en älskad vän kan vara mycket värdefullt för en person, men samma foto är helt värdelöst för någon annan som inte känner den älskade vännen. Vi kan fortsätta göra olika jämförelser över sådant som är oerhört värdefullt för vissa och helt värdelöst för andra.

För att ändå kunna jämföra värden har det vuxit fram en praxis att bestämma saker och tings värde i pengar. Från första början var mynt värda sin vikt i guld, silver eller koppar medan de idag mer är en slags överenskommelse som allt oftare beskrivs med hjälp av digitala siffror.

För länge sedan ...

Vi tar det nu från början då varor och tjänster byttes mot varandra. Vissa saker ansågs mer värdefulla än andra, exempelvis kor och metaller. Korna räknades styckvis medan metallerna vägdes. Båda sätten var krångliga, så för ungefär 2600 år sedan började invånarna i Lydien (nuvarande Turkiet) att tillverka metallbitar med en bestämd vikt och den angavs, slogs in, på metallbiten. Från detta har begreppet "att slå mynt" kommit.

Idén med mynt spred sig och minnet av att betala med kor levde kvar. Det kan man se på tidiga antika mynt som har bilder av oxar. Det tog ett antal hundra år innan idén med mynt kom till Sverige från andra länder för ungefär tvåtusen år sedan. Mynten fortsatte sedan komma under tusen år: romerska, bysantinska, frankiska, arabiska ... Under den tiden vägde svenskarna mynten och behandlade dem som metallstycken. Behövdes mindre "valörer" klipptes mynten helt enkelt itu, dåtidens växelpengar.

Ordet pengar

Runt år 1000 lät Olof Skötkonung tillverka det första svenska myntet. Den regent som hade kontroll över rikets mynttillverkning beslutade om myntens utseende och värde. Därför finns många porträtt av kungligheter på mynt. På mynten kunde regenten visa sin makt och sina ambitioner eftersom de användes i hela riket och de fungerade därför som en slags informationskanal.

De första hantverkare som togs till Sverige för att tillverka mynt kom från England. Deras engelska namn på mynt, *pennies*, blev på svenska *penningar*, dagens *pengar*.

En valuta med benämningen mark

I Sverige och bland annat Tyskland och Finland kallades valutan för mark. En mark var ursprungligen en viktenhet som idag skulle motsvara ungefär 210 gram. Viktenheten användes främst för att väga ädelmetaller. Guld, silver, koppar och järn var vanliga metaller i mynten och vägde ett

silvermynt en mark skulle det också innehålla den mängden silver. Men silvermyntens värde försämrades med tiden eftersom många sänkte silverhalten genom att blanda in koppar. Under medeltiden var fusk inte ens en hemlighet och därför fick äkta silver och myntat silver två olika värden. På 1300-talet kunde betalningen vara antingen 100 mark vägt silver eller 500 mark i mynt. Alla visste att det bara var en femtedel silver i mynten. På 1500-talet var skillnaden ännu större. Då motsvarade 1 mark vägt silver 13 mark i mynt.

Kopplingen mellan vikten mark och mark som myntenhet försvann med tiden. Fram till 1968 fanns det silver i svenska enkronor, men då togs det bort eftersom silvervärdet hade blivit högre än själva myntets värde. I samband med att mynt och sedlar i Sverige bytte utseende från 2015 skrevs det en del om det i dagspressen. Bland annat tipsade en kvällstidning om att man inte skulle lösa in gamla tvåkronor, om man nu skulle råka äga sådana, eftersom silvervärdet i dem numera är betydligt högre än två kronor.

Under en period tillverkades mynt i en blandning av koppar och nickel, från och med 2016 görs de till största del av stål och är helt nickelfria. Det finns mycket intressant att ta del av om de nya sedlarna och mynten, men här skulle det handla om gamla pengar.

Blodspengar

Begreppet blodspengar har sitt ursprung från senare delen av 1500-talet. Kung Erik XIV blev i slutet av sin regeringstid paranoid och misstänkte personer i sin närhet för förräderi. År 1567 fick han ett oförklarligt raseriutbrott och beordrade de så kallade Sturemorden där flera adelsmän avrättades. När kungen insåg vad han hade gjort betalade han böter till Märta Eriksdotter, änka till en av de avrättade. Hon fick silvertackor motsvarande 1000 silverdaler. Sådana böter kallas blodsböter eller blodspengar. 1000 silverdaler var en mycket stor summa på den tiden – men inte tillräcklig.

Kungens bröder, hertigarna Johan och Karl, hade fått nog av kungen och planerade en statskupp. Märta Eriksdotter var en storpolitisk spelare och med hjälp av hennes silver kunde hertigarna finansiera egna soldater. De lät smälta ner ankans silvertackor och prägla egna silvermynt, kvadratiska *klippingar*. Eftersom silvret kom från blodsböten kom de att kallas blodsklippingar. Kung Erik XIV hade minskat silverhalten i mynten, vilket lett till inflation och prishöjningar. Bröderna gjorde mynt med högre silverhalt för att bli mer populära hos folket. År 1568 erövrade bröderna Stockholm. När hertig Johan året efter själv blev kung, Johan III, började även han låta tillverka stora mängder mynt av sämre kvalitet.

Riksdaler och dollar

I Joachimsthal i Böhmen, i nuvarande Tjeckien, fanns en gruva med silver av hög kvalitet. Där slogs 1518 ett silverrikt mynt som fick heta joachimsthaler, snart förkortat till thaler eller taler. Det var ett så bra mynt att det spred sig, och blev den reichstaler (riksdaler) som användes i hela det tyskromerska riket fram till 1800-talet.

Utan att de på något sätt hängde ihop med joachimsthalern dök det upp mynt med liknande namn i land efter land. Sverige fick riksdalern på 1500-talet. Den användes ända till 1873, då vi fick kronor och ören. När USA blev självständigt 1783 fick det nya landets nya valuta sitt namn direkt från taler, vilket på engelska blev dollar.

Sverige hade Europas första sedel

Innan det fanns banker skilde sig en sedel från ett mynt av guld eller silver genom att själva materialet, pappret, inte hade något värde alls. Istället var de löften om att det fanns pengar någon annanstans, mynt som sedelns ägare kunde hämta med hjälp av sedeln. Det var ett nytänkande som krävde en hel del tillit mellan de inblandade.

Kina var först med sedlar, men Sverige var först i Europa. Johan Palmstruch öppnade en växellbank i Stockholm och gav 1661 ut *kreditusedlar*, räntefria skuldsedlar. De gällde för en bestämd summa och skulle motsvara pengar insatta i banken. Varje sedel skrevs under av de inblandade.

Eftersom det inte fanns några begränsande regler kunde den Palmstruchska banken trycka så mycket sedlar den ville. När för många människor samtidigt ville ta ut sina pengar tvingades banken 1668 i konkurs. Palmstruch dömdes till landsflykt och att betala skadestånd. För att inte riskera en upprepning beslutade riksdagen att helt avskaffa sedlar. Det dröjde länge innan de blev tillåtna i Sverige igen.

Stora och tunga mynt

En del av 1600-talets mynt var stora och tunga och kunde väga upp till 20 kilo. Därför började det som senare blev Riksbanken att ge ut så kallade *transportsedlar*. Den första gavs ut 1701. Istället för att behöva transportera de stora mynten mellan en plats och en annan kunde folk nu sätta in pengar på ett ställe, få en sedel, åka till det andra stället och lösa in den där.

Alla statliga myndigheter som handskades med pengar fungerade som banker. Senare under 1700-talet började transportsedlarna användas som pengar folk emellan. År 1745 gav Riksbanken ut sina första "riktiga" sedlar. De var inte längre bevis på en insatt summa, utan banken själv garanterade att sedeln gick att lösa in mot riktiga pengar. Dessvärre litade inte folk på dem, så sedlarna sjönk hela tiden i värde jämfört med mynt.

Finansministern halshuggs

Efter Karl XII:s krig i början av 1700-talet hade den svenska staten ont om pengar. För att bland annat ha råd med sina krig lät staten prägla små kopparmynt. De hette *mynttecken*, men fick öknamnet *nödmynt*. Kopparmynten skulle motsvara en högre summa än sitt eget värde, och senare kunna lösas in för den högre summan. Totalt präglades över 40 miljoner nödmynt. Men systemet med inlösnings fungerade inte och mynttecknen blev en förlust för befolkningen. Finansministern som ansågs skyldig till idén avrättades 1719 genom halshuggning.

Många olika pengar

Fram till 1776 fanns det flera olika valutor i Sverige. Mark, öre och penningar användes parallellt med riksdaler och daler – som inte var samma sak. Tio riksdaler i sedlar var inte heller samma sak som tio riksdaler i mynt. Daler kunde dessutom vara av koppar eller silver.

För att förenkla det hela skulle det efter 1776 bara finnas riksdaler. 1 riksdaler motsvarade 48 skilling och 1 skilling motsvarade 12 runstycken. Men det löste inte problemen. Både Riksbanken (Rikens ständers bank) och Riksgäldskontoret gav ut sedlar. Alla dessa sedlar förlorade i värde, men inte lika mycket. Omkring år 1830 såg situationen ut så här:

- Silvermynt fanns i valören 1 riksdaler specie.
- Sedlar fanns i två valörer. Dels 1 riksdaler banco, vilket motsvarade 3/8 riksdaler specie, och dels 1 riksdaler riksgäld, vilket motsvarade 1/4 riksdaler specie.
- Småmynt fanns som 1 riksdaler banco, vilket motsvarade 48 skilling. 1 skilling motsvarade 12 runstycken.

Gång på gång har det genomförts reformer för att få ordning på de olika pengarnas värde. När decimalsystemet infördes i Sverige 1855 skulle valutan kunna delas i hundra: 1 riksdaler var 100 öre. De som redan behärskade det nya räknesättet, som gick snabbare att använda, fick en fördel. Ibland kunde de personerna till och med tjäna snabba pengar tack vare detta.

Det kontantlösa samhället

Digitala siffror istället för mynt och sedlar

Även om mynt, och så småningom sedlar, är betydligt enklare att hantera som betalningsmedel än kor och metaller behövs det något mer än fysiska pengar om ett modernt samhälle ska fungera. Under de senaste århundradena har därför olika former av att spara och låna pengar vuxit fram.

På 1700-talet var Sverige ett kontantlöst samhälle – helt enkelt eftersom det rådde brist på kontanter. På den tiden kunde pengarna faktiskt ta slut. Men det fanns ett alternativ: *reverser*, skuldsedlar som talade om hur mycket pengar en person var skyldig en annan. På skuldsedeln framgick vem som lånat, hur mycket och av vem. Den som behövde ett lån var först tvungen att hitta någon som var villig att låna ut summan. Som säkerhet för de här lånen lämnade människor allt från ett par byxor till silver, guld eller ett hus. Ibland kunde det räcka med att ha ett gott rykte.

Skuldsedeln kunde sedan användas för stora eller små affärer. Personen som fått reversen kunde lämna den vidare, och så fortsatte det i flera led. Fortfarande var det den som först lånat ut pengarna som kunde kräva in dem. Namnet på varje person som reversen gick vidare till antecknades. Det innebar en kedja av förtroenden mellan personer. Men vad hände om någon avled, när tvister och tveksamheter uppstod, eller när någon inte kunde betala tillbaka?

Till sist blev hanteringen av ekonomin så krånglig att staten ingrep. Riksbanken (Riksens ständers bank) hade inte tillräckligt med egna medel för att kunna låna ut till alla som behövde kontanter. Därför fattade Riksdagen beslut om att det fick öppnas privata lånebanker, under Riksbankens överinseende. De kallades *diskonter* och var föregångare till de moderna bankerna. Den första diskonten öppnades i Stockholm 1773, och så följde andra i Göteborg, Malmö och Åbo. Diskonterna fick ett tidsbegränsat tillstånd att driva sin verksamhet. Sedan skulle de granskas.

Inom varuhandeln (affärsvärlden) fanns ett stort behov av lån, så kallade *krediter*. Av olika anledningar kraschade vissa diskonter och tvingades lägga ner. Än en gång blev det svårt för privatpersoner och företag att låna pengar.

Sparbanker och affärsbanker

År 1820 öppnades något helt nytt i Göteborg: landets första sparbank. Grundaren hette Eduard Ludendorff och hade invandrat från Polen. Idén var att göteborgarna skulle sätta in sina pengar och att banken sedan skulle låna ut dem. De som lånade fick betala ränta och en del av den räntan gick till dem som satt in pengarna. Banken behöll mellanskillnaden.

I Sverige fanns ännu ingen tradition av att sätta in pengar på bankkonton, men efter tysk modell försökte sparbanken uppfostra stadens fattiga till sparande. I en stad som Göteborg med säsongsbunden handel och sjöfart var det vanligt att arbetare saknade inkomst under delar av året. Många klarade inte att lägga undan pengar och blev beroende av fattigunderstöd på vintrarna. Med pengar på banken skulle de istället kunna ta hand om sig själva eller ta ett lån om de hamnade i nöd.

Trots den ideologiska ramen och idén om att hjälpa de fattiga fungerade Göteborgs Sparbank främst som en affärsbank. De som framför allt lånade pengar, för att hålla igång sin verksamhet, var köpmännen som också var de som satte in mest pengar. Många unga kvinnor sparade – men de var ofta pigor som hade blivit beordrade till det av köpmännen de tjänade hos. Göteborgs Sparbank hade även anställda som knackade på hemma hos kontoinnehavarna för att samla in deras pengar.

Den som ville låna större summor, till exempel för att starta en industri, var tvungen att vända sig till Riksbanken eller Manufakturlånefonden. Båda var finansierade från Stockholm och dessa pengar var nödvändiga för Göteborg.

På 1820-talet fick Göteborg nödlån från Stockholm. Efter krigen i Europa hade Göteborg hamnat i ekonomisk kris. År 1824 öppnade Riksbanken ett lånekontor i Göteborg för att hjälpa staden på fötter. I riksdagen var debatterna om nödlånen vassa. Många av riksdagsledamöterna ville inte betala för spekulationer som människor i en annan del av landet hade gjort.

Än idag kan Riksbanken ge stöd till en enskild bank om den hamnar i en kris som är så allvarliga att hela systemet hotas. Det är inte bankerna som garanterar pengarna, utan Riksbanken och i förlängningen staten.

Att tjäna pengar på pengar

Banker kan startas för att staten vill reglera låneverksamheten, underlätta för befolkningen och utveckla ekonomin, men också av rent affärsintresse. Det går ju att tjäna pengar på att förmedla lån och på 1830-talet blev det tillåtet att öppna privata banker som fungerade som aktiebolag. Ett annat namn på affärsbankerna var enskilda banker. Även försäkringsbolag erbjöd utlåning.

För en vanlig person eller en småföretagare var det extremt svårt att få ett banklån. Någon form av säkerhet för lånet var dessutom nödvändig. I början av 1800-talet kunde det vara varor, som tobak eller vin, till och med enkla saker som kläder. Längre fram var det oftast fastigheter. Lånen krävde också mycket pappersarbete, vilket kunde vara nog så komplicerat för låntagaren. Det var inte lätt att få tag på kapital. Därför uppstod informella låneverksamheter vid sidan av bankerna.

Pappas pengar och mikrolån

Många lån hölls inom familjen. Den som behövde låna pengar gick till en släkting eller bekant. Det fanns även mer yrkesmässiga utlånare, som idag skulle kallas informella bankirer. De var privatpersoner som hade överskott från sitt företag, eller kanske fått ett arv, som de använde som lånekapital.

En så kallad informell ekonomi behöver inte innebära att det är något skumt. Snarare handlar det om att lösa problem när den officiella strukturen inte fungerar. Även den informella lånemarknaden styrdes av tydliga regler.

Kvinnor räknades på 1800-talet inte som myndiga. De fick bara ägna sig åt vissa yrken och inte heller förvalta sina egna pengar. Det var så lagen sa, men verkligheten var en annan. Inom den informella bankverksamheten kunde kvinnor både låna och låna ut pengar. En av de yngsta som gjorde det var Alma Sofia Andersson, som avled endast 19 år gammal. Hon ägnade sig åt vad som kan kallas *mikrolån*, eftersom hon bara lånade ut små summor.

Stadsmäklare

Antalet privata lån ökade kraftigt under 1800-talet. Verksamheten var så omfattande att den skapade en helt egen yrkesgrupp: stadsmäklare. En stadsmäklare lånade inte ut sina egna pengar, utan omgav sig med en krets av personer som var villiga att låna ut. När någon ville låna pengar sydde stadsmäklaren ihop affären och tog en viss procent för besväret. Stadsmäklare förmedlade även varor och ordnade kontrakt vid husaffärer.

Vem som helst fick inte vara stadsmäklare. Personen måste vara känd som pålitlig och ordentlig. En ny stadsmäklare skulle godkännas, registreras och avlägga en ed på att inte ha någon egen affärsverksamhet vid sidan om. Eftersom det här var en mer officiell ställning var alla stadsmäklare män. Men många kvinnor använde sig av stadsmäklarna, inte minst som långgivare. Bankernas sparkonton hade låg ränta så här fanns en möjlighet att tjäna pengar för den som vågade låna ut.

Vem litar på vem?

De informella bankirerna och stadsmäklarna var inte styrda av Riksbankens ränta och kunde snabbt anpassa ränta, lånetid och annat efter konjunkturer och händelser i omvärlden. En bra mäklare kände också sina låntagare och han visste vilka som gick att lita på. Flexibiliteten och personkännedom gav stadsmäklarna ett försprång framför bankerna, särskilt när det gällde lån till

privatpersoner och småföretag. Stadsmäklaren kunde också fungera som konsult och hjälpa personer att få en bankkontakt och hantera byråkratin.

Stadsmäklarna var som flest mellan 1860 och 1880. Under 1890-talet hade bankerna blivit mer etablerade och skaffat sig samma kunskaper som stadsmäklarna. Så småningom tog de över hela lånemarknaden.

Lyxfällan

Den som lånade och inte betalade tillbaka kunde bli dragen inför domstol. Reglerna var stränga för att hindra folk från att låna i onödan och straffen var hårda. I början av 1800-talet kunde en skyldig hamna i fängelse.

Den högsta tillåtna räntan på ett lån var länge enligt lag 6 %. Även när räntan släpptes fri sågs det som ocker, det vill säga oskäligt och fult, att ta ut en högre ränta. Ett undantag var pantbankerna, som tog ut 6 % ränta plus lika mycket i avgift. Numera kan ett snabblån via sms få en effektiv ränta på över 50 000 %. Även om den nivån inte är den mest förekommande ligger ändå de vanligaste effektiva räntorna skyhögt över de 6 % som tidigare var den lagstadgade högsta nivån.

Då som nu lånade de flesta till en egen bostad. Ett fåtal lånade till konsumtion. Det finns till exempel anteckningar om en fattig torpare som har köpt dyra sidenvästar och hattar. Andra kunde låna för att äta och dricka på värdshus. I takt med att samhället växte och förändrades och lyxkonsumtionen ökade, ökade också lånen för annat än det allra mest nödvändiga.

Idag tänker säker många på tv-programmet Lyxfällan när de hör ordet. Programmet visar tydligt att vissa konsumtionsmönster går igen. Många av de som medverkar i programmet har hamnat i ekonomisk knipa just för att de i vardagen konsumerar för mer än vad de har råd till, inte för att de köper extremt dyra lyxprylar. Det är många gånger möjligheten att ta snabblån som fått deras ekonomi att haverera. Det faktum att begreppet pengar till så stor del är abstrakt gör att det är svårt för dem att reda ut situationen om de saknar kunskap om hur dagens privatekonomi fungerar.

Vad tusan blir det?

Att dividera med 10, 100 och 1 000

För att enkelt och med förståelse arbeta med procentsatser är det nödvändigt att kunna dividera med 10, 100 och 1 000. Visst går det att använda miniräknare, men ännu bättre – och ofta både smidigare och snabbare – är det att kunna genomföra divisionen i huvudet.

Material

Miniräknare, tiosidiga tärningar märkta 0–9, papper och penna.

Dividera med tio

- Slå *två* tärningar, bilda ett tvåsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tio och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *tre* tärningar, bilda ett tresiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tio och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *en* tärning och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tio och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *fyra* tärningar och bilda tal med en eller två decimaler. Använd miniräknare, dividera talet med tio och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.

Jämför dina anteckningar med en kamrats. Diskutera vad ni ser. Formulera en slutsats.

Dividera med hundra

- Slå *tre* tärningar, bilda ett tresiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med hundra och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *fyra* tärningar, bilda ett fyrsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med hundra och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *två* tärningar, bilda ett tvåsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med hundra och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *en* tärning och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med hundra och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *fyra* tärningar och bilda tal med en eller två decimaler. Använd miniräknare, dividera med hundra och skriv kvoten. Upprepa några gånger.

Jämför dina anteckningar med en kamrats. Diskutera vad ni ser. Formulera en slutsats.

Dividera med tusen

- Slå *fyra* tärningar, bilda ett fyrsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tusen och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *fem* tärningar, bilda ett femsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tusen och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *tre* tärningar, bilda ett tresiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tusen och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *två* tärningar, bilda ett tvåsiffrigt tal och skriv det på pappret. Använd miniräknare, dividera talet med tusen och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.
- Slå *fyra* tärningar och bilda tal med en eller två decimaler. Använd miniräknare, dividera talet med tusen och skriv kvoten. Upprepa hela proceduren några gånger.

Jämför dina anteckningar med en kamrats. Diskutera vad ni ser. Formulera en slutsats.

Vad är snabbast?

Vilket går snabbast – att dividera med hjälp av en miniräknare eller att göra det i huvudet? Ni behöver vara tre: en som slår tärningarna, en som använder miniräknaren och en som ska räkna i huvudet.

- Bestäm vem som ska göra vad och hur många tal som ska ingå i en spelomgång, t ex fem.
- Tärningsskötaren väljer hur många tärningar som ska användas, slår dem och bildar ett tal. Sen säger hen talet och om det ska divideras med 10, 100 eller 1000.
- Den som har miniräknaren måste slå in talet och låta miniräknaren dividera.
- Den som räknar i huvudet får inte använda miniräknare.
- Den som först säger rätt svar får en poäng. Tärningsskötaren för protokoll över vem som får poängen.
- När någon har vunnit byter ni roller och börjar om från början.
- När alla haft varje roll diskuterar ni vad som är bäst (snabbast, enklast, smidigast). Är det att använda miniräknare eller att räkna i huvudet? Varför?

Tänk på procenten

Att beräkna en eller ett par procent

Ordet *procent* kommer från latinets "per centum" som betyder "för varje hundra" och är synonymt med *hundradel* eller *per hundra*. Om räntan är 1 % innebär det en hundradel av ett belopp. Exempel: 1 % av 500 kr är en hundradel av 500, alltså $500/100 = 5$ kr.

Material

Miniräknare, tiosidiga tärningar märkta 0–9, sexsidiga pricktärningar, papper och penna.

En procent

- Slå *tre* tiosidiga tärningar, bilda ett tresiffrigt tal och skriv det på pappret. Dividera talet (i huvudet eller använd miniräknare) med hundra och skriv kvoten. Upprepa proceduren några gånger. Vad visar svaret i varje division?
- Välj olika antal tärningar och bilda olika tal. Dividera talen med hundra och skriv kvoten. Fortsätt tills du känner dig säker på hur du beräknar 1 % av vilket tal som helst.

Formulera uppgifter som du byter med dina kamrater. När ni löst varandras uppgifter kontrollerar var och en att kamraterna har gjort rätt.

Exempel på uppgift: Britta har 300 stenkulor i sin samling. Bara 1 % är regnbågsfärgade. Hur många stenkulor är regnbågsfärgade?

Några procent

Om räntan är 3 % innebär det tre hundradelar av ett belopp. Exempel: 3 % av 500 kr är tre hundradelar av 500. 1 % är $500/100 = 5$ kr. 3 % är tre gånger så mycket, alltså $3 \cdot 5 = 15$ kr.

- Gör som tidigare, slå en eller ett par tiosidiga tärningar och bilda ett tal. Slå sedan pricktärningen en gång för att få en procentsats. Beräkna, anteckna och upprepa tills du känner dig säker hur man räknar ut några procent av vilket tal som helst.

Formulera uppgifter som du byter med dina kamrater. När ni löst varandras uppgifter kontrollerar var och en att kamraterna har gjort rätt.

Exempel på uppgift: August köper en tröja för 499 kr. Eftersom affären fyller tre år just den dagen får han 3 % av summan i rabatt. Hur stor är rabatten? Hur mycket får han betala?

Räntor i verkligheten

Räntor är sällan satta till hela procent utan är ofta ett värde med en eller två decimaler. Hur "krånglig" en räntesats än är, går det alltid att beräkna den genom att först räkna ut en procent och sedan multiplicera med procentsatsen.

Räntor i verkligheten

Hur ser ränteläget ut?

Räntor är sällan satta till hela procent utan är ofta ett värde med en eller två decimaler. Hur "krånglig" en räntesats än är, går det alltid att beräkna den genom att först räkna ut en procent och sedan multiplicera med procentsatsen.

Undersök hur *ränteläget* ser ut idag, det vill säga: vilken ränta gäller om man sätter in pengar på banken eller tar ett banklån? Sök på webben och se efter hur mycket som skiljer mellan olika banker eller andra låneinstitut.

- ☐ Bestäm ett lånebelopp och räkna ut hur mycket du skulle behöva betala i ränta. För enkelhetens skull tänker vi oss att du lånar hela beloppet ett år.

Redovisa i ett diagram hur det skiljer sig mellan olika banker och låneinstitut.

- ☐ Bestäm ett belopp som du vill spara. Hur mycket ränta får du på ett år?

Redovisa i ett diagram hur det skiljer sig mellan olika banker och låneinstitut.

En ny mobiltelefon

Lezette ska köpa en ny mobiltelefon och hon har nu bestämt sig för vilken modell hon vill ha. Hon vet att det går att betala för mobilen på olika sätt och vill undersöka vad de olika alternativen kan kosta.

Kontant

Om hon går direkt till affären, eller köper mobilen via nätet, kan hon köpa den kontant. Då har hon köpt själva mobilen men måste dessutom betala för ett abonnemang.

På avbetalning

Det vanligaste är att skaffa ett abonnemang där mobilen ingår. Då betalar hon för både mobilen och abonnemanget uppdelat på en fast månadskostnad under en längre tid.

Med lånade pengar

Eftersom Lezette redan har ett abonnemang som hon tycker är bra funderar hon också på att låna pengar för att köpa mobilen. Hon har sett att det finns sms-lån där det står att det är räntefritt.

Gör en undersökning

Bestäm vilken modell Lezette ska köpa och undersök vad de olika alternativen kommer att kosta.

- ☐ I *Faktablad med ekonomiska termer* finns uppgifter som kan vara bra att ta hjälp av.
- ☐ Redovisa varje alternativ med fullständiga beräkningar och argument varför alternativet är bra, mindre bra eller rent av dåligt.

Faktablad med ekonomiska termer

Kontant betalning

Vid kontant betalning betalar man samtidigt som man får varan (eller tjänsten). Betalningen behöver inte vara med fysiska pengar, dvs sedlar och mynt, utan kan ske med hjälp av betalkort, Swish eller liknande. Ofta är detta det billigaste sättet att betala. Inga extra avgifter, räntor eller liknande tillkommer.

Abonnemang

Ett abonnemang är ett avtal mellan en leverantör och en kund. Leverantören levererar återkommande en vara eller en tjänst. Vanliga abonnemang handlar om mobiltelefoner, betal-tv och hushålls-el. När det handlar om exempelvis tidningar och tidskrifter brukar man kalla det *prenumeration*.

Spara pengar

För att kunna betala kontant behöver man kanske spara pengar först. Ett vanligt sätt att spara är att sätta in pengarna på ett sparkonto i en bank. Då får man ränta på pengarna. Hur stor räntan är varierar över tid. På senare år har räntan varit väldigt låg, så många som vill spara försöker göra det på andra sätt, som exempelvis i fonder eller aktier.

Låna pengar

Ibland behöver man mer pengar än vad man har eller hinner spara ihop till. Då kan man låna pengar. Lånar man en liten summa av exempelvis sina föräldrar brukar de ofta vara nöjda med att få tillbaka summan. Vill man låna en större summa av någon så vill den ha betalt för att ha lånat ut pengarna. Priset på ett lån kallas *ränta* och brukar beräknas i *procent* av lånesumman. Kan man inte betala tillbaka allt på en gång brukar det gå bra att dela upp betalningarna över en kortare eller längre tid. Att betala tillbaka själva lånet kallas att man *amorterar*. Ett lån innebär alltså oftast att du ska amortera *och* betala ränta.

Procent

Ordet procent kommer från latinets "per centum" som betyder "för varje hundra" och är synonymt med hundradel eller per hundra. Om räntan är 2 % innebär det två hundradelar av beloppet, exempel: 2 % av 500 kr är 10 kr. 1 % är en hundradel av 500, alltså $500/100 = 5$ kr, 2 % av 500 kr blir dubbelt så mycket, alltså $5 + 5 = 10$ kr.

Ränta

Ränta är den summa som man får betala för att låna pengar. *Sparränta* (eller inlåningsränta) är den ränta man får från banken när man satt in pengar på ett sparkonto. *Låneränta* är den ränta man får betala för ett lån. Låneräntan är alltid högre än sparräntan och mellanskillnaden kan ses som bankens inkomst.

Det kan verka lite när det bara är några procents ränta, men det kan snabbt bli mycket pengar. Ett av de vanligaste lånen är bostadslån. En person har köpt en

lägenhet för två miljoner kronor och ska betala 2 % i ränta varje år. 1 % av två miljoner är 20 000 kr, 2 % blir då $2 \cdot 20\,000 = 40\,000$ kr. Det som ska betalas i ränta varje månad blir då $40\,000/12 \approx 3\,333$ kr. Även om räntan bara ändras lite, kanske ökar till 2,2 % så blir det en hel del mer att betala.

Amortering

Ett lån ska betalas tillbaka. Är det en större summa kan man ofta betala tillbaka en del i taget. Om lånet är på några tusenlappar kanske det ska betalas tillbaka på en eller tre månader, om det är ett bostadslån tar det många år att betala tillbaka hela lånet. En bank visar följande beräkningar: "Om du till exempel lånar 1 000 000 kronor med en ränta på tre procent, har du på 50 år betalt en total räntekostnad på 720 901 kronor. Hade du däremot betalat tillbaka lånet på 30 år blir den totala räntekostnaden istället 451 214 kronor."

En annan bank skriver så här: "Amortering är det belopp du betalar av på ditt lån vid varje betalningstillfälle. När du amorterar minskar dina räntekostnader eftersom de baseras på hur stort lån du har. Med andra ord, ju mer du amorterar desto lägre blir din räntekostnad."

Sms-lån

Sms-lån kallas ibland snabblån. Det handlar om att kunna låna "mindre summor" med hjälp av ett mobilabonnemang och sms-kommunikation. Även när det sker via en webbplats används benämningen sms-lån. Tidigare kunde man få tillgång till pengarna redan efter en kvart, men sedan 2008 får dessa snabblån inte betalas ut förrän dagen efter. Det ger låntagaren lite tid till att tänka efter om det är ett nödvändigt lån.

Det vanligaste är att lånesumman ligger mellan 1 000 och 5 000 kr och att lånetiden är en månad. I annonser står det ofta att det är en mycket låg ränta eller till och med räntefritt, istället tjänar företagen pengar på olika avgifter. Detta kan ge en mycket hög *effektiv ränta*.

Effektiv ränta

Eventuell ränta på ett lån och avgifter som företaget tar ut läggs samman och kallas då effektiv ränta. De avgifter som tas ut på sms-lånen kan vara mycket höga, ofta 700–800 procent. Den högst rapporterade effektiva räntan på ett sms-lån i Sverige var 75 862 %. Det finns alltså all anledning att verkligen ta reda på hur mycket det faktiskt kommer att kosta att låna några tusen kronor med ett snabblån.

Om man säkert vet att man kan betala tillbaka lånesumman efter en månad kan kanske ett snabblån fungera utan att man blir ruinerad, men är det då inte lika bra att istället vänta några veckor innan man gör inköpet?

Återbetalningsproblem

Många som tar snabblån får problem med att betala tillbaka lånet. De kommer in i en lånekarusell där de tar nya snabblån för att betala tidigare lån. Oroväckande många är unga vuxna som fått problem på grund av obetalda mobilräkningar. Problem med återbetalning av lån kan leda till *inkasso* och att man får en *betalningsanmärkning* hos *Kronofogden*.

Inkasso

Inkasso är ett hot om åtgärd från en som har lånat ut pengar (borgenär) till en som till exempel har lånat pengar (gäldenär) men inte betalat tillbaka. "Hot om åtgärd" kan låta riktigt otäckt om man tänker på hur det kan gå till i en del filmer, men i verkligheten handlar det oftast om att ett inkassobolag vänder sig till Kronofogdemyndigheten för att med rättsliga åtgärder få skulden indriven.

När en skuld har kommit till inkasso stiger summan snabbt. Det tillkommer både en lagstadgad inkassoavgift på 180 kr plus ränta. Säg att du har fått en räkning (faktura) från ett mobilföretag som du inte betalar, då kan det bli så här:

Räkningen är på 250 kr	250 kr
Påminnelse + 60 kr	310 kr
Inkasso + 180 kr	490 kr
Betalningsföreläggande + 680 kr	1170 kr
Utmätning + 600 kr	1770 kr

Med andra ord, om man inte betalar en räkning på 250 kr kan summan snabbt öka till 1770 kr. Även om man inte förstår vad alla avgifter som tillkommer innebär så är det enkelt att förstå att det kan bli väldigt dyrt att inte betala en räkning.

Det kan också vara intressant att se med hur många procent skulden har växt. Det räknar man ut genom att jämföra ökningen med det ursprungliga beloppet.

$$\begin{aligned} 1770 - 250 &= 1520 \text{ kr} && \text{(så mycket har skulden ökat i kronor)} \\ 1520 / 250 &= 6,08 && \text{(skulden har ökat drygt sex gånger)} \\ 6,08 &= 608 \% \end{aligned}$$

Ofta sägs det att 100 % är detsamma som "det hela" eller "allt". Därför tror en del att det aldrig kan bli mer än 100 %. Det här exemplet visar att en skuld (eller något annat) kan öka med många hundra procent.

Betalningsanmärkning

En betalningsanmärkning är ett tecken på att en person inte har skött sina betalningar. Det är kreditupplysningsföretag som ger betalningsanmärkning. De kontrollerar hos kronofogden om en person finns med i deras register. En anmärkning finns kvar i ytterligare tre år efter att skulden är betald. En betalningsanmärkning kan ge olika konsekvenser. Några exempel:

- svårt att få ett (nytt) hyrekontrakt
- svårt att skaffa abonnemang
- svårt att låna pengar
- svårt att starta företag
- svårt att få vissa jobb.

För en ung människa som fått en betalningsanmärkning kan det alltså bli mycket svårt att kunna flytta hemifrån.

Kronofogdemyndigheten

Kronofogdens vanligaste uppgift är att hjälpa dem som inte fått betalt för en vara eller tjänst, dvs att driva in skulder. I praktiken är det vanligt att företag som säljer varor och tjänster vänder sig till ett inkassobolag för att få hjälp att driva in pengar som köparna av någon anledning inte har betalat. Inkassobolagen i sin tur vänder sig till Kronofogdemyndigheten.

Kronofogdemyndighetens uppdrag är större, de ska bl a "säkerställa finansieringen av den offentliga sektorn, bidra till ett väl fungerande samhälle för medborgare och näringsliv samt motverka brottslighet". Det står i deras uppdrag: "En god betalningsvilja ska upprätthållas i samhället och företeelser som kan leda till överskuldsättning ska motverkas."

På Kronofogdens webbplats finns mycket information att läsa och ta del av. En klok mening som alla bör tänka på: *För den som är rik på kunskap räcker pengarna längre!*

Budget

Ett av de allra säkraste sätten att hålla koll på sin ekonomi är att göra en budget. Då skriver man ned alla sina inkomster och utgifter och jämför dem. Med en budget får man överblick över vad man gör med sina pengar och kan lättare förändra sin ekonomi om det behövs.

Som tonåring har man oftast både små inkomster och små utgifter. Det gör att det är perfekt att redan nu börja göra en egen budget. Om den består av blyertsanteckningar i en skrivbok, ett excel-ark på datorn eller i en budget-app i mobilen spelar absolut ingen roll. Det viktigaste är att du gör en budget!

Skriv datum och inkomster du får (månadspeng, barnbidrag, födelsedagspengar, intjänade pengar) och anteckna sedan när och vad du köper för pengarna. Ganska snart blir det en bra överblick och kanske är det något litet som du köper ofta som sammanlagt kostar mycket pengar för dig. Sådant upptäcker du lätt med en budget.

Fler ekonomiska termer

Här kan du fylla på med fler ekonomiska termer som du kommer i kontakt med.

Vad kostar lånet?

Om faktiska lånekostnader

Behöver du ett lån? Den frågan ställs ibland i reklam för olika slags snabblån. Om man svarar ja på den frågan är det viktigt att beräkna vad det faktiskt kommer att kosta att låna en summa.

Förutom att den lånade summan ska betalas tillbaka vill den (ofta ett företag) som lånar ut en summa tjäna pengarna på det. Kostnaden för lånet består oftast av både ränta och olika typer av avgifter. Eftersom det inte är helt enkelt att göra dessa beräkningar visar låneföretagen ibland hur mycket det kostar per månad att låna ett visst belopp.

Belopp	1 år	2 år	3 år	4 år	5 år
5 000 :-	487 :-	279 :-	212 :-	179 :-	161 :-
10 000 :-	974 :-	558 :-	423 :-	358 :-	322 :-
15 000 :-	1 460 :-	836 :-	634 :-	537 :-	482 :-
20 000 :-	1 947 :-	1 115 :-	846 :-	716 :-	643 :-

Låntagaren kan bestämma hur stor summa hen vill låna och på vilken tid den ska betalas tillbaka. Om Arvid vill låna 10000 kr och betala tillbaka det beloppet på 2 år ska han alltså betala 558 kr till långivaren varje månad. Två år har 24 månader. $558 \text{ kr} \cdot 24 = 13392 \text{ kr}$. Efter två år har han betalat tillbaka de 10000 lånade kronorna och det har kostat honom 3392 kronor.

Vad kostar det om

- Vera lånar 5000 kr och betalar tillbaka lånet på 1 år?
- Tania lånar 5000 kr och betalar tillbaka lånet på 5 år?
- Henry lånar 10000 kr och betalar tillbaka lånet på 3 år?
- Luka lånar 15000 kr och betalar tillbaka lånet på 4 år?
- Gert-Ove lånar 20000 kr och betalar tillbaka lånet på 1 år?
- Emmy lånar 20000 kr och betalar tillbaka lånet på 3 år?
- Aron lånar 20000 kr och betalar tillbaka lånet på 5 år?

Titta på kostnaderna.

- Tror du att alla som svarade ja på *Behöver du ett lån?* fortfarande svarar ja när de ser kostnaden?
- När skulle det kunna vara motiverat att låna 5000 kr på ett år eller 20000 kr på fem år?
- När är det bättre att vänta och tjäna eller spara ihop pengarna?

Många bäckar små

Arbeta i par eller grupp

Har ni funderat på varför det ofta känns som att pengar tar slut fort trots att ni inte tycker att ni handlar så mycket? Har ni funderat på hur mycket det kostar att köpa en påse chips varje vecka eller gå på bio en gång i månaden? Många blir överraskade hur stora summor det blir på ett år av många små inköp.

Bestäm tillsammans fem saker som ni köper eller gör regelbundet. Om någon köper en chokladkaka tre gånger en del veckor och ingen andra veckor så fundera på om det är ungefär en gång i veckan om ni tänker på ett helt år. Fyll gemensamt i tabellen:

Sak eller aktivitet	Frekvens	Sammanlagt på ett år
Fralla i skolkafeterian	2 gånger i veckan à 12 kr. (24 kr, 40 skolveckor)	960 kr

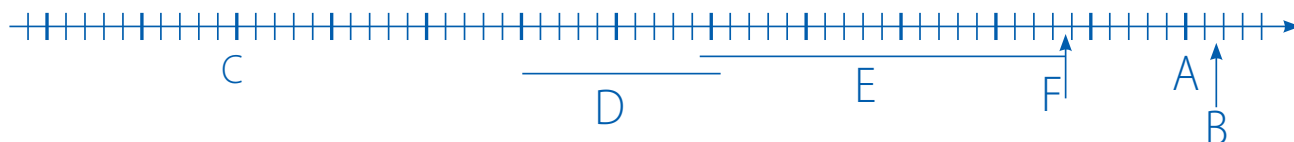
Blev ni överraskade? Är det värt att lägga pengar på dessa saker? Är det något som ni kan tänka er att sluta med för att få pengar till något annat?

- Det finns många skäl till att inte börja röka eller snusa. Ett är hur mycket det kostar. Ta reda på vad det kostar att röka ett paket var dag eller snusa tre dosor i veckan. Hur mycket kostar det en person att röka eller snusa i ett år? Fem år? Tio år? Hela sitt vuxna liv?
- Finns det mer värdefulla saker att lägga sina pengar på? Vad? Varför?

Vad hände mer?

På tallinjen har några årtal och århundraden markerats. Alla utom A hör till olika händelser som på något sätt har med pengar att göra.

- A. Senaste millenieskiftet. När inföll det?
- B. År 2015–2017 får vi nya sedlar och mynt i Sverige.
- C. Runt år 1000 lät Olof Skötkonung tillverka det första svenska myntet.
- D. Under 1300-talet till 1500-talet använder Sverige mynt som kallas mark.
- E. Från 1500-talet fram till 1873 används riksdaler i Sverige.
- F. År 1873 får Sverige kronor och ören.

Ta reda på mer

- ☐ Undersök med hjälp av de utmärkta årtalen och händelserna hur tallinjen är konstruerad. Fyll i årtal som kan vara till hjälp för att lätt hitta på linjen.
- ☐ Världens första mynt tillverkades i Lydien (nu Turkiet) och började användas för ungefär 2 600 år sedan. Hur långt till vänster skulle tallinjen behöva sträckas ut för att det skulle gå att markera?
- ☐ Fyll i fler händelser som har med pengar och ekonomi att göra och som ni tycker är bra att känna till.
- ☐ Ta reda på annat som hände i Sverige, eller något annat land, ungefär samtidigt som några av händelserna på tallinjen.
- ☐ Det är ganska enkelt att ta reda på när kungar kröntes och dog, när krig startade och slutade. Men hur såg det ut för barn och unga? Hur levde de? Gick de i skolan? Vad åt de? Vad gjorde de på sin fritid – om de hade någon?
- ☐ Rita egna årtalslinjer, till exempel en över ditt eget liv. Hur kan markeringarna se ut då? Markera händelser som du tycker är viktiga.

Area uttryckt i procent

Detta är ett spel för två där det gäller att först kunna uppskatta och sedan bestämma hur två areor förhåller sig till varandra.

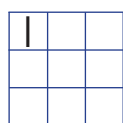
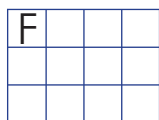
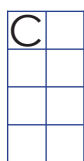
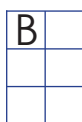
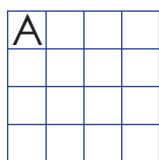
Material

En spelplan till varje par, markörer i två olika färger, miniräknare.

Spelregler

Spelet går ut på att få tre markörer i sin egen färg på rad – vågrätt, lodrätt eller diagonalt.

- Spelare 1 väljer en av rektanglarna A–I att utgå ifrån och sedan ytterligare en.
- Spelare 1 uttrycker den andra rektangelns area i procent av den först valda rektangelns area. Avrunda till heltal.
- Om procenttalet finns på spelplanen och är ledigt markerar spelare 1 den rutan med en markör.
- Spelare 2 gör på samma sätt: väljer två rektanglar och uttrycker den andra rektangelns area i procent av den först valda rektangelns area. Finns procenttalet ledigt markeras det.
- Fortsätt varannan gång tills någon får tre markörer på rad.

50%	800%	56%	178%	200%
33%	25%	100%	40%	450%
133%	30%	120%	38%	400%
75%	44%	300%	267%	225%
17%	125%	67%	50%	80%